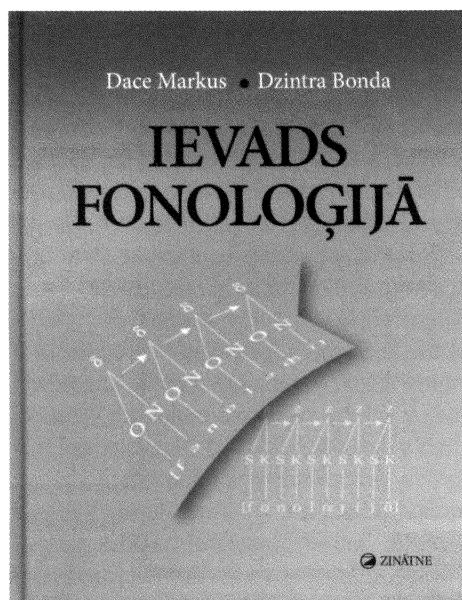

IEVADS FONOLOĢIJĀ

Dace Markus, Dzintra Bonda.
Ievads fonoloģijā.
 Rīga: Zinātne, 2014. 200 lpp.

Daces Markus un Dzintras Bondas iecere “ievadīt lasītāju fonoloģiskajās teorijās, principos un paņēmienos, ilustrējot tos ar latviešu valodas piemēriem un tādējādi sagatavojot lasītāju turpmākai latviešu valodas un vispārīgās fonoloģijas pētniecībai” (9. lpp.), ir visnotaļ apsvaicama. Latviešu valodā līdz šim nav pieejams nedz vispārīgs valodas fonoloģiskās sistēmas izpētes principu iztirzājums, nedz teorētiski orientēts pašas latviešu valodas fonoloģiskās sistēmas pilnīgs apraksts, lai arī latviešu autori ir radījuši nopietnas publikācijas par atsevišķiem fonoloģijas jautājumiem. Tiešām grūtu situāciju ar fonoloģijas zinātni Latvijā apliecina arī tas, ka kurss “Ievads fonoloģijā” Latvijas Universitātē tiek piedāvāts nevis bakalauriem vai maģistriem, bet tikai doktorantūras studentiem (7. lpp.). Pilnībā jāpiekrīt autorēm, kas uzsver: “Uzskatām, ka topošo latviešu valodnieku izaugsmes ceļā nepieciešami plaši fonoloģiski prāta vingrinā-

jumi” (8. lpp.), bet vai tie vingrinājumi nebūtu jāuzsāk jau universitātes studiju pirmajā kursā?

Ieraugot virsrakstu “Ievads fonoloģijā”, lasītājs varētu gaidīt sistemātisku attiecīgās zinātnes pamatu izklāstu, taču šajā grāmatā viņš to neatradīs. Zināmā mērā autore orientējas uz jau sagatavotu lasītāju un piedāvā tam vairākas skices par atsevišķiem fonoloģijas jautājumiem — gan raksturojot dažādu teoriju fragmentus, gan izmantojot kādu konkrētu pieeju latviešu valodas datu analīzei (iesācējiem drīzāk būtu noderīgs tieši viena viedokļa sīkāks izklāsts, nekā šis plašais fonoloģiskās dažādības spektrs). Šis fakts apgrūtina autoru vispārīgo teorētisko uzskatu vērtējumu, toties, vārda labākajā nozīmē provocē vēlreiz pievērsties aktuālām latviešu valodas fonoloģiskā apraksta problēmām, par kurām savus (atšķirīgos) viedokļus ir pauduši visi, kas ir strādājuši latviešu

valodas fonētikas jomā. Īpaši iepriecina autoru vēlme pievērst uzmanību tieši funkcionālajai analīzei ("šajā grāmatā vairāk koncentrēsimies uz līdzšinējos latviešu valodas pētījumos ļoti trūkstošo fonoloģisko analīzi" (7. lpp.)¹), jo uz daudzu pēdējā laika pamatīgu latviešu valodas instrumentālo pētījumu fona lingvistiskā problemātika zināmā mērā ir atstāta novārtā².

Grāmatas autore ir pazīstama latviešu valodas fonētikas speciāliste, kam ir vairāki kopīgi pētījumi un publikācijas (par tiem sk., piem., Markus 2006), neskatoties uz atšķirīgu teorētisko bāzi fonoloģijā: D. Markus ir lietuviešu fonoloģijas skolas dibinātāja prof. Alekša Girdeņa skolniece, tāpat klasiskās tradīcijas turpinātāja, bet Dz. Bonda pārstāv moderno Amerikas un vispār "rietumu" fonoloģiju (kas, protams, neveido vienu veselu). Visai rosinošs varētu būt šo tik dažādo fonoloģijas virzienu sastatījums, tomēr grāmatas autore īpašu uzmanību teoriju atšķirībām neveltī — lasītājs lielākoties tiek iepazīstināts tieši ar mūsdienu rietumu fonoloģijas virzieniem³. Tiem, kurus interesē fonoloģijas pamatjautājumi, ieteicama autoru vairākkārt pieminētā A. Girdeņa grāmata "Teorētiskie lietuviešu fonoloģijas pamati" [Girdenis 2003] (15.–16. lpp.), kas nupat ir iztulkota angļu un krievu valodā [Girdenis 2014; Гирдянис 2014]⁴. Tā ir īpaši svarīga, jo balsātās lielākoties radniecīgās lietuviešu valodas materiālā, lai arī D. Markus un Dz. Bondas apgalvojums, ka "lietuviešu valodai raksturīgās fonēmu sintagmatiskās attiecības un paradigmātiskās īpašības.. pamatos atbilst arī latviešu valodas fonēmu funkcionālajam raksturojumam" (7. lpp.), šķiet pārdrošs: starp pilgtākām atšķirībām jāmin mīkstuma korelācija, kam ir tālāk ejošas sekas lietuviešu valodas fonoloģiskās sistēmas aprakstā, citāds zilbes tips un kopumā vienkāršāka zilbes struktūra, kas latviešu valodā ir deformējusies vārda beigu īso patskaņu zuduma dēļ.

Diez vai godīga būtu D. Markus un Dz. Bondas grāmatas vērtēšana no klasis-

kās fonoloģijas pozīcijām — tā jau sanāktu rietumu fonoloģijas kritiska analīze⁵. Autore nav sniegušas tās konsekvētu pārskatu, jo viņām bija citi mērķi un prioritātes. Recenzijā mēģināts parādīt perspektīvas, nākotnē izvēršamus autoru spriedumus, komentēt problēmjautājumus un labot dažas kļūdas, neiedziļinoties sīkumainos pārmetumos par nepilnībām.

Mūsdienu rietumu fonoloģija daudzos jautājumos ir attālinājusies no fundamentālām problēmām (laikam uzskatot tās par atrisinātām) un daudz uzmanības veltī savu atzinumu formalizētai prezentācijai. Tāpēc arī recenzējamajā darbā neatradīsim, piem., skaidri formulētus fonoloģiskās segmentācijas, identifikācijas un sistematizācijas principus⁶, ir sajūta, ka autorēm visbiežāk svarīga ir tieši vielas pārskatāmība ("kā valodas fonoloģiskos procesus un likumus iespējams uzskatāmi attēlot formulās" (8. lpp.), "ne tikai aprakstīt, bet arī uzskatāmi parādīt grafiski" (26. lpp.), "dažādi vizuālās attēlošanas varianti" (91. lpp.), "ar simbolu palīdzību zilbes var pierakstīt ļoti vienkāršoti, bet arī skaidri" (135. lpp.) u. tml.), tāpat daudz uzmanības tiek veltīts latviskās fonētikas terminoloģijas kopšanai. Fonoloģijas attīstība īstenojas, protams, nevis informācijas pārlikšanā citā "kodā" (fonoloģisko pārmaiņu formulās, zilbju struktūras shēmās, bināro pazīmju tabulās utt.), bet jaunu atzinumu ieguvē — tikai tad pārskatāmībai ir īsta nozīme. Piem., latviešu valodas balsīgo un nebalsīgo līdzskaņu mijiedarbe eleganti aprakstīta optimalitātes teorijas aplūkojumā (86.–90. lpp.) un rādīta vairākās formulās (98.–99. lpp.), bet secinājums ir sen zināms: "troksnenis piemērojas sekojošam troksnenim balsīguma ziņā" (99. lpp.); pēc vairākām lappusēm ar zilbju struktūras dendrogrammām (106.–125. lpp.) tās struktūra tikpat veiksmīgi aprakstīta, izmantojot tradicionālos apzīmējumus (C, V, R utt.) (133. lpp.); nez ko vairāk paskaidro tradicionālās priekšējās rindas patskaņu grupas apzīmējums ar četrus bināro

pazīmju kopu [– konsonantisks, + sonorants, + priekšējais, + zilbisks] (49. lpp.)⁷. Toties nav noteikts, piem., autoru viedoklis par fonētikas attiecībām ar fonoloģiju: lai arī pirmā grāmatas nodaļa nosaukta “Fonoloģija, tās saistība ar fonētiku”, no tās nepaliek skaidrs, vai arī pašas autore attiecina uz sevi novērojumu, ka “ne visi zinātnieki šķir robežu starp fonētiku un fonoloģiju” (11. lpp.). Fonoloģiju autore raksturo kā zinātni par “valodas skaņu funkcijām un skaņu attieksmju (sasaistīšanas) modeļiem”, savukārt fonētika pēti “valodas skaņu un pārējo valodas skanisko (fonētisko) līdzekļu (uzsvars, intonācija u. c.) artikulāciju (artikulārā fonētika) un to fiziskās īpašības (akustiskā fonētika)” (11. lpp.). Šajās definīcijās, kam kopumā jāpiekrīt, nediferencēti tiek lietots jēdziens “valodas skaņas”, un var rasties iespaids, ka abām zinātnēm ir viens objekts, lai arī fonoloģijas klasiķi ir pamatojuši būtisku atšķirību, kas ir paralēla fundamentālajam F. de Sosīra runas un valodas pretstatījumam: “zinātni par runas skaņām mēs saucim par fonētiku, zinātni par valodas skaņām — par fonoloģiju” [*Trubetzkoy* 1939: 7 = *Трубевцкой* 1960: 8] (ar “skaņām” abos gadījumos, protams, tiek domāti visi skaniskie līdzekļi, ne tikai segmentālās skaņas). Nenoliedzama ir šo zinātņu mijiedarbība, un nav nekas pārsteidzošs arī tai faktā, ka “jau no seniem laikiem fonētika ir vadījusies pēc fonoloģijas principiem” (12. lpp., šeit autore atstāsta A. Girdeņa teikto), jo “valoda ir veselums pati par sevi un klasifikācijas pamats. Dodot tai pirmo vietu starp runāšanas faktiem, mēs ievadām dabisko kārtību to savienojumā, kurš nepaļaujas nekādai citai klasifikācijai” [*Saussure* 1916: 25 = *Соссюр* 1977: 48]. Skaidrs, ka valodas fonoloģiskā sistēma ir primāra un runas skaņas ir tās izpausme, tātad, fonoloģijas (lai arī neapzinātas) primāts pār fonētiku ir acīmredzams.

Raugoties uz grāmatu kā uz atsevišķu skiču krājumu par fonoloģijas jautājumiem, pārmetums par skarto tēmu līdzsvara

trūkumu nebūtu vietā, tomēr dažas daļas ir tik lakoniskas, ka vispār rodas šaubas, vai tām ir nozīme.

Grāmatā sniegtais pārskats par fonoloģijas tapšanas vēsturi (12. lpp.) ir ļoti īss — faktiski tiek saukti tikai pašu nozīmīgāko autoru vārdi, minot vienīgi viņu viedokli par fonoloģijas un fonētikas attiecību: Trubetkojs, Jakobsons, Sosīrs, Boduēns de Kurtenē, Kruševskis, Malmbergs, Martinē, Ščerba (bet literatūras sarakstā grāmatas beigās atrodam tikai divu pirmo darbus). Pavisam vienuļa šajā izklāstā (un līdz ar to diez vai mērķtiecīga un vispār saprotama lasītājam) paliek piezīme, ka “Eiropas fonologi atšķirībā no amerikāņu deskriptīvistiem sāk analīzi no vārda, nevis no teikuma”. Arī mūsdienu fonoloģijas teoriju apskats aizņem tikai nepilnas divas lappuses (16.–17. lpp.) un sastāv no teoriju nosaukumiem un to raksturojumiem burtiski vienā teikumā, minot turklāt nevis attiecīgo virzienu pārstāvjus, bet atsaucoties uz vispārīgiem fonētikas un fonoloģijas vai valodniecības vēstures kursiem. Speciāli fonoloģijā nesagatavots lasītājs var nesaprast, piem., šādu Dž. Fīrsa teorijas būtības skaidrojumu: viņš un viņa kolēģi “uzsvēra polisistēmiskuma principu, piem., ka CVC struktūras pirmā C pozīcijā ir viena, bet otrā C pozīcijā — cita prosodijas nozīmju struktūra” (17. lpp.). Latviešu valodas fonētikas un fonoloģijas jautājumu izpētes apraksts (13.–16. lpp.) ir vairāk detalizēts (taču atkal ne visu tajā minēto zinātnieku⁸ darbus redzam literatūras sarakstā)⁹.

Pirmās nodaļas beigās runāts par transkripciju, īsi raksturots starptautiskais fonētiskais alfabēts¹⁰, rādīts tā izmantojums latviešu valodā. Apgalvojot, ka starptautiskajā fonētiskajā alfabētā “mēģināts katrai runas skaņai neatkarīgi no valodas dot savu simbolu” (18. lpp.), autore izvērza nereālu mērķi, jo runas skaņas nav diskrētas vienības, lai tās varētu saskaitīt un vispār lai varētu runāt par “katru runas skaņu”. “Starptautiskās fonētiskās asociācijas rokasgrāmata” rakstīts

piesardzīgāk — ka alfabēts tiecas būt “pietiekoši izsmelošs, lai tiktu galā ar plašu skaņu daudzveidību, kas sastopamas pasaules valodās” [HIPA 1999: 3]¹¹.

Mazliet pārsteidzīgi formulēts, ka “latviešu valodas izrunas atspoguļošanai daudzus gadus tika izmantota vietējā fonētiskās transkripcijas sistēma” (18. lpp.; retinājums mans — A. A.): tā taču vēl arvien tiek izmantota (un gandrīz bez izņēmumiem — dialektoloģijā) un nav tik slikta, lai nespētu vēl ilgu laiku Latvijā konkurēt ar IPA. Katrā ziņā fonoloģijas studijās transkripcijas sistēmas izvēles jautājums ir sekundārs, svarīgi, lai fonoloģiskajā transkripcijā būtu tikpat dažādu simbolu, cik fonēmu dotajā valodā. Autore tomēr cenšas lietot fonētiski precīzus fonēmu apzīmējumus, kaut tas nav darīts konsekventi: tā 20. lpp. tiek apsolīts lietot simbolu [ɔ] latviešu valodas pakalējās rindas vidēja mēles pacēluma patskanim, bet jau 21. lpp. tiek analizēts vārds [fonoloːjijā], kur šis patskanis apzīmēts ar [o].

Grāmatā bieži sastopams jēdziens “latviešu tradicionālā fonētika” (25., 26., 31., 49. u. c. lpp.), bet autoru attieksme pret tās atzinumiem ne vienmēr ir skaidra: ja viņas būtu vienisprātis ar tiem, varētu vienkārši rakstīt “latviešu palatalizētais [r] ir fonēmas /r/ fakultatīvais variants” (sal. 25. lpp.), vai “ir fonēmas /r/ alofons” (sal. 31. lpp.), bet atsauce uz tradicionālo fonētiku it kā liek šaubīties, vai tajā pieņemtais traktējums ir pareizs, lai arī autore neuzsver, ka alofons un fakultatīvais variants nav viens un tas pats, un laikam pat jāuc šos jēdzienus. Tā vai cita alofona izvēli stingri nosaka apkaime, bet fakultatīvais variants parādās bez kādas skaidras likumsakarības, notiek brīva variēšana. Mūsdienā latviešu valodā palatalizētais [r] nav ne viens, ne otrs: tā lietojums nav atkarīgs no apkaimes un ar to nevar aizstāt jebkuru /r/ (ir dzirdama gan jūr[ra], gan jūr[r]a, bet tikai nār[r]a). Tas ir tāpēc, ka tā izpaužas dažādās sistēmās, ko lieto latviešu valodas runātāji: vienā (gaistošā) /r/ ir atse-

višķa fonēma un tiek šķirtas formas *tu ar* un *viņš ar*, citā fonēmai /r/ (bet ne fonēmai /r/) ir jau divi fakultatīvie varianti [r] un [r̥] (tātad brīvi variē formas *viņš ar* un *viņš ar*), vēl citā skaņu [r] vairs nemaz nepazīst. Skaņas [r] statuss nosakāms nevis vispār, bet katrā no šīm koeksistējošām sistēmām¹².

Minēsim vēl dažus teorētiskā skatījumā šaubīgus apgalvojumus no dažādām grāmatas daļām.

Diez vai ir pamatoti piemēru *lapa* — *tapa* uzskatīt par minimālo pāri (22. lpp.), bet *lapa* — *lāpa* — tikai par aptuveno minimālo pāri (dažāda līdzskaņu pozicionālā garuma dēļ): pirmajā gadījumā tāpat atšķiras ne tikai sākuma līdzskaņi [l] un [t], bet arī patskaņa nokrāsa (pēc [l] tas kļūst “tumšāks”). Būtībā visi minimālie pāri ir aptuveni, jo nevar pastāvēt vienādas skaņas dažādā kontekstā jeb apkaimē: vienmēr notiek skaņas un konteksta mijiedarbība — gan skaņa ietekmē savu apkaimi, gan apkaime modificē skaņu.

Formulējums, ka fonēmas “spēj mainīt vārda vai vārda morfēmiskās sastāvdaļas nozīmi” (25. lpp.), šķiet tautoloģisks, jo grūti iedomāties, ka tiktu mainīta vārda nozīme, nemainoties tā sastāvdaļu (morfēmu, resp. saknes vai afiksu) nozīmei, un otrādi — mainītos sastāvdaļas nozīme, nemainoties vesela vārda nozīmei.

Nav korekti atstāstīts A. Girdeņa viedoklis 33. lpp.: “Lietuviešu fonologs A. Girdenis, identificējot fonēmas, nosacīti pieļauj, ka skaņu robežas runātājiem ir skaidras.” Šis fragments ir izrauts no konteksta, un Girdenis izskatās visai aplami. Oriģinālā tā sākas nodaļa par sintagmatisko fonēmu identifikāciju un teksts skan šādi: “Izskatīdami paradigmātiskās fonēmu identifikācijas principus, mēs necēlām un nerisinājām teksta segmentēšanas, tā dalīšanas atsevišķās skaņās jautājumu. Nosacīti sekojām pieņēmumam, ka skaņu robežas ir skaidras pašas par sevi” [Girdenis 2003: 86]. Aprautajā citējumā pazūd būtiskā atšķirība starp paradigmātisko un sintagmatisko fonēmu identifikāciju. Arī

pats Girdenis nemaz nav atteicies risināt jautājumu par fonēmu robežām: sk. [Girdenus 2003: 86–108].

88. lpp. autore piesaka likumsakarību, ka latviešu valodā “beigu līdzskaņi grupā nekad nav balsīgi”, taču tai runā pretī vārds *gruzd* (no *gruzdēt*), tātad, šeit drīzāk ir nevis fonoloģiska likumsakarība, bet leksisks ierobežojums — divu balsīgo līdzskaņu savienojums vārda beigās nav aizliegts, bet gadās ļoti reti.

Vēl daži sīkāki jautājumi rodas acīmredzot izklāsta pārlieta lakoniskuma dēļ.

Nav skaidrs, kāpēc tik svarīgs ir visai pašsaprotamais fakts, ka fonēmu “dabiskās grupas” raksturošanai vajag mazāk pazīmju, nekā katra tās grupas locekļa, tātad individuālās fonēmas, raksturošanai — tas pieminēts pat trīs reizes (48., 58., 60. lpp.), turklāt atsaucoties uz autoritatīviem avotiem — M. Halles, F. Karra (*Ph. Carr*) darbiem?

Vai ir nozīme tam, kura no binārām pazīmēm tiek izvēlēta par pamatu? (Piem., 84. lpp.isie patskaņi raksturoti ar pazīmi [+ īss], bet 97. lpp. — ar pazīmi [– garš]; sal. arī 62. lpp. par pazīmes [+/- pakalējs] izvēli latviešu valodas patskaņu klasificēšanai starptautiski pieņemtās [+/- priekšējs] vietā).

Vairākjilbju vārdu zilbiskās struktūras shēmās atbilstoši pētnieku praksei “zilbju secību norāda horizontālas bultas” (107. lpp.), bet, tā kā tās vienmēr rāda vienu un to pašu virzienu (no kreisās uz labo, tai pašā virzienā, kā tiek lasīts teksts latviešu valodā), rodas jautājums, kāpēc tās vispār būtu vajadzīgas?

Zilbju robežu modeļi rādīti 133. lpp. 19. tabulā (balstoties uz I. Auziņas disertāciju, kura diemžēl man nebija pieejama), tomēr ne viss šeit paliek skaidrs. Piem., līdzskaņu savienojuma tipam -RR- (divi skaneņi) rādīta zilbes robeža C.C (starp šiem līdzskaņiem), bet ko nozīmē ailē “Iznēmumi” nosauktie četri savienojumi ([vr], [rl], [rʌ], [vj])? Kādi konkrēti vārdi te ir domāti? Vai tad īpašības

vārds *kurla* nav dalāms zilbēs atbilstoši pamatshēmai, resp. *kur-la*?

Vai “pats vispārīgākais ierobežojums”, ka “visi vārdi sastāv no zilbēm” (142. lpp.), attiecas tikai uz latviešu valodu vai uz valodām vispār? Kurās valodās vārdi nesastāv no zilbēm (sal. 146. lpp.)? Vai domātas ir silabomorfēmās valodas, kur vārdi lielākoties nav garāki par vienu zilbi, — ķīniešu, vjetnamiešu, birmiešu u. c.? Vai valodas, kurās zilbju robežas var nesakrist ar vārdu robežām, — franču, krievu, arī latviešu (sal. 148. lpp. minētas homonīmiskās frāzes *lejup ielādēt* un *leju pielādēt*)?

Interesanta ir grāmatas daļa, kurā autore analizē konkrētus latviešu valodas fonoloģiskās uzbūves jautājumus. Šeit tik tiešām ir plaša viela pārdomām: daži apgalvojumi ir atbalstāmi, citiem gribas iebilst, vēl citi, kā jau daļēji redzējām, izraisa šaubas vai jautājumus, daži traktējumi turpina, citi apstrīd tradicionālajā latviešu valodas fonētikā pieņemtos viedokļus. Tieši šeit varētu raisīties izvērsta diskusija, kas palīdzētu atklāt tālākus latviešu valodas fonoloģisko pētījumu virzienus un sekmētu to, pēc kā tiecas grāmatas autore: lai jaunā latviešu valodnieku paaudze “patstāvīgi turpinātu studijas tālāk” (9. lpp.). Recenzijā pievērsīsimies trim lielākajām problēmām.

Latviešu valodas divskaņu fonoloģiskā interpretācija ir sarežģīts uzdevums, pie kura grāmatas autore atgriežas vairākās vietās (13.–14., 33.–36., 68.–72. lpp.). Skaidrs, ka tikai funkcionālā analīze, nevis instrumentālie pētījumi, ir īstais ceļš, risinot šo problēmu. Tāpēc nepalīdz arī populārais komutācijas tests (34. lpp.), jo tas balstās būtībā nedefinējamā priekšstatā par skaņu fonētisko līdzību.

Lielākā daļa fonologu joprojām sadzīvo ar sen apzināto loģisko pretrunu, kas piemīt visplašāk zināmajai divskaņa definīcijai (“divi patskaņi vienā zilbē”), jo tā runā pretī funkcionālajai patskaņa definīcijai (“tas, kas veido zilbi”). Par šī paradoksa atrisināšanu

vispārīgajai valodniecībai būtu jājūtas pateicīgi izcilajai latviešu fonoloģei Annai Ābelei, kuras teorētiskais mantojums joprojām paliek īsti neapzināts. Gandrīz pirms gadsimta A. Ābele ir izveidojusi teoriju, kurā zilbe konsekventi skatāma kā funkcionāla valodas vienība; saskaņā ar to, par divskani uzskatāms divu fonēmu (nav teikts “patskaņu”) savienojums zilbes centrā [Абеле 1924: 22–23]. Šī izpratne paver plašas iespējas valodu fonoloģiskai tipoloģijai, jo, pirms runāt par divskaniem, jānoskaidro, vai konkrētajā valodā vispār ir zilbe kā fonoloģiskās sistēmas vienība (piem., krievu valodas zilbei trūkst funkcionālo pazīmju), kādi funkcionālie zilbju tipi ir analizējamā valodā (piem., īsās un garās zilbes: latviešu valodā šo zilbju pretstats balstās uz spēju diferencēt zilbes intonācijas; latīņu valodā — uz to lomu, nosakot uzsvara vietu), kas veido garās zilbes (latviešu valodā — garais patskanis vai īsā patskaņa savienojums vienā zilbē ar skaneni¹³, latīņu valodā — garais patskanis vai īsā patskaņa savienojums vienā zilbē ar jebkuru līdzskani) utt. Funkcionālo īso un garo zilbju pretstatu latviešu valodā pilnīgi pareizi uzsver grāmatas autore (124. lpp.), bet it kā attaisnodamās, tepat min E. Liepas teikto: “Īso un garo zilbju šķīrums ir tikai lingvistiskas analīzes rezultāts, kas bāzējas gan uz zilbes centra kvalitāti, gan uz pārējiem supersegmentu elementiem — pamattoņa augstumu un skaļumu” [Liepa 1979: 161–162]. Te nevar īsti saprast, ko gribēts pateikt ar vārdiem “tikai lingvistiskas analīzes rezultāts” (vai tas ir kaut kas labs, vai kas slikts?). Protams, lingvistiskā analīze ir pielīdzināma funkcionālajai analīzei, nevis instrumentālajai skaņas fizisko pazīmju analīzei. E. Liepas novērojums, ka īsās zilbes var būt fiziski garākas par garajām zilbēm, neapgāž šo vienību šķīrumu, jo šis šķīrums un garās zilbes definīcija balstās citā — funkcionālajā — kritērijā, ko turpat uzsver arī pats E. Liepa: “Īso un garo zilbju iedalījuma pamatā ir vokāliskā centra fonoloģiskās pazīmes, bet nevis zilbes fonētiskā kvantitāte” [Liepa

1979: 161]. Tāpēc J. Grigorjeva ieteikumam (ko piemin autores — sk. [Grigorjevs 2013]) neuzskatīt diftongisko savienojumu ar skaneni par zilbes kodolu (tātad, par garo zilbi) nav nozīmes, jo ne orientācija uz universālo skaņu sonoritātes skalu, ne līdzināšanās angļu valodas tradīcijai te nav pieļaujama: garās zilbes un zilbes centra jēdzieni definējami nevis vispārīgi, bet katrā valodā atsevišķi (un ne visām valodām šie jēdzieni ir vajadzīgi). Līdzīgi skanējumi dažādās valodās fonoloģiski ir interpretējami dažādi: piem., segments [ai] latviešu valodas vārdā *tai* (siev. dz. vsk. datīvs) ir divskanis, angļu valodas vārdā *tie* [tai] ‘kaklasaite’ ir monofonēma¹⁴, bet krievu valodas vārdā *тай* ‘kūsti!’ (pavēles izteiksme) ir divas atsevišķas fonēmas /a/ un /j/.

Atgriežoties pie latviešu valodas divskaņu fonoloģiskās interpretācijas, jāatzīst, ka galvenais bifonēmiskuma funkcionālais rādītājs — komponentu piederība dažādu morfēmu eksponentiem — šeit nedod skaidru rezultātu: latviešu valodas divskaņi un diftongiskie savienojumi tikpat kā nav sastopami uz morfēmu robežas¹⁵. Tāpēc īpašu nozīmīgumu iegūst psiholingvistiskas liecības, kas atspoguļo cilvēka apziņā esošo valodas sistēmu. Ārkārtīgi svarīgs ir D. Markus novērojums par divskaņu funkcionēšanu bērnu “pupiņu valodā” (71.–72. lpp.), zināmais arī no agrākām viņas publikācijām (sk. Markus 2000: 142; speciāli par to *Маркус, Гирдянис* 2011): “Latviski runājošie bērni t. s. pupiņu valodā rīkojas ar /ie/ un /uo/ kā ar monofonēmām, t. i., pretēji citiem divskaņiem nedala /ie/ un /uo/ komponentos, piemēram, *iela* > *iepielapa*, [uolā] > [uopuolapā], bet *aita* > *apaitapa*, *meita* > *mepeitapa*, *taure* > *tapaurepe*, *tev* [teu] > *tepev* [tepeu] u. tml.” Par labu /ie/ un /uo/ monofonēmiskumam bērnu valoda var sagādāt arī citu liecību (kas gan vēl prasītos pēc plašākas pārbaudes): mana meita, kurai ir divas dzimtas valodas, — latviešu un krievu, trīsarpus gadus veca būdama un nemācēdama vēl burtus, uz jautājumu “Ar ko

sākas vārds .. ?” konsekvēnti ir atbildējusi šādi: *uoga?* — *uo*, *iela?* — *ie*, bet *aita?* — *a*, *auša?* — *a*. Droši vien arī citos psiholingvistikas avotos (runas patoloģijā, pārteikšanās utt.¹⁶) varētu atrast interesantu materiālu spriedumiem par latviešu valodas fonoloģiskās sistēmas strīdīgiem jautājumiem. Kopumā jāpiekrīt grāmatas autorēm, ka “divskaņu *ie* un *uo* monofonēmiskuma interpretācijai ir plašāks pamatojums par iespējamo citu divskaņu monofonēmiskuma interpretāciju” (68. lpp.)¹⁷.

Fonēmu /j/ un /v/ kvalificēšana skaneņu un troksneņu pretstatījuma aspektā atšķiras dažādu autoru darbos. Latviešu valodniecībā šis pretstatījums parasti tiek traktēts fonētiski, balstoties alofonu akustiskajās īpašībās, un abas minētās fonēmas tiek uzskatītas par troksneņiem (Laua 1997: 32; Mllvg-I 1959: 27; LVG 2013: 75). Runājot par fonēmu funkcionālām pazīmēm (būtībā, citu — nefunkcionālo — pazīmju fonēmām kā valodas funkcionāliem elementiem nemaz arī nav), /j/ un /v/ ietilpst skaneņu grupā: šīs fonēmas, tāpat kā /l/, /l̥/, /m/, /n/, /ŋ/, /r/ stāv ārpus balsīguma korelācijas (sintagmatiskā aspektā tie neizraisa asimilāciju balsīguma ziņā, paradigmātiskā aspektā tiem nav pāru pēc balsīguma), zilbes struktūrā ieņem līdzīgu pozīciju, kopā ar iepriekšējo tautosillabisko īso patskaņi veido garās zilbes kodolu u. tml. (Andronov 1998: 141; sal. Auziņa 2002: 37). D. Markus un Dz. Bonda svārstās šo fonēmu kvalifikācijā, formulējot to dihotomiskās fonoloģijas terminos: [+/- konsonantiski], [+/- vokāliski] (79. lpp.) un minot A. Girdeņa norādījumu, ka “lietuviešu valodā fonēma /j/ un fonēma /v/ nav ne vokāliska.., ne arī konsonantiska” (78. lpp.). Šādā kvalifikācijā A. Girdenis tikai citos terminos pārformulēja savu funkcionāli (vispirmām kārtām sintagmatiski — analizējot skaņu savienojumus) pamatoto atzinumu, ka abas fonēmas ir skaneņi [Girdenis 2003: 189]. Zīmīgi, ka nodaļā par zilbi D. Markus un Dz. Bonda bez kādiem

komentāriem ietilpina /j/ un /v/ skaneņos (tātad seko A. Girdeņa viedoklim), kad atstāta un papildina I. Auziņas zilbes struktūras pētījumus (125.–133. lpp.; 14., 15., 18., 19. tabulā): ar R shēmās tiek apzīmēti skaneņi (117. lpp.). Recenzējamās grāmatas autoru šaubas un svārstīšanās jautājumā par /j/ un /v/ piederību troksneņiem vai skaneņiem sakņojas metodoloģiski nekorektā tieksmē meklēt fonēmu pazīmes alofonu īpašībās (tik tiešām abām fonēmām ir gan konsonantiski, gan vokāliski alofoni).

Tas pats metodoloģisks trūkums noved autore pie secinājuma par viena alofona piederību divām fonēmām¹⁸: [ɥ] esot /u/ un /v/ alofons, bet [i] — /i/ un /j/ alofons (28.–30. lpp.). Jāsaka, ka šī secinājuma argumentācijas sākumā kaut kas ir nojucis: 28. lpp. sniegta šāda fonēmu /u/ un /v/ distribūcijas tabula (5¹. attēls):

Pozīcija	/u/	/v/
Pirms patskaņa (piemēram, vārdā <i>tevi</i> , <i>viss</i>).	nē	jā
Pirms līdzskaņa (piemēram, vārdā <i>tur</i> , <i>lejup</i>).	jā	nē
Vārda beigās (piemēram, vārdā <i>tu</i> , <i>daru</i>).	jā	nē

Par to rakstīts: “Distribūcija pozīcijās pirms patskaņa un pirms līdzskaņa spilgti parāda divu fonēmu kontrastu, tātad esamību”. Acīm redzams, ka tabula spilgti rāda tieši pretējo: tajā ir attēlota komplimentārā distribūcija¹⁹, kas liecina par analizējamo vienību funkcionālo identitāti, tātad vedina izdarīt aplamu secinājumu, ka /v/ un /u/ ir viena un tā pati fonēma²⁰.

Meklējot fonēmu pazīmes alofonu fonētiskajās īpašībās, ar dihotomiskās fonoloģijas pazīmēm autore faktiski arī apraksta alofonus, nevis fonēmas, lai arī, piem., 79. lpp. lieto slīpās (tātad fonēmu) iekavas: “fonēma /j/, kas ir nefrikatīvs spraudzenis, sonoritātes

ziņā būtu jāpievieno skaneņu grupai kā [+ sonoranta], kamēr balsīgais frikatīvais spraudzenis /j/ pieslietos [- sonoranto] un [- zilbisko] troksneņu grupai". Tai pašā laikā sanāk, ka, balstoties uz kopīgiem alofoniem [ɥ] un [i], fonēmas /v/ un /j/ tiek raksturotas kā [+/- konsonantiskas, +/- vokāliskas, - zilbiskas], bet fonēmas /u/ un /i/ — kā [- konsonantiskas, + vokāliskas, +/- zilbiskas] (61. lpp.). Ja alofons ir tas pats, būtu vēl kā īpaši jāpaskaidro, kāpēc atšķiras tā artikulārās un akustiskās pazīmes un kāpēc tiek postulētas divas dažādas fonēmas²¹.

Jautājums par /v/ balsīgumu tāpat ir saistīts ar fonētisko un funkcionālo pazīmju neatbilstību. Lai arī [v] un [f] artikulārā un akustiskā ziņā atšķiras tikai ar balsīgumu, tas nenozīmē, kā arī fonēmas /v/ un /f/ veido funkcionālo pāri pēc balsīguma, līdzīgi daudziem citiem pāriem latviešu valodā (/b/ — /p/, /z/ — /s/ utt.). Funkcionālā pāra locekļi ir saistīti ar regulāru miju: balsīgā troksneņa priekšā nebalsīgais troksnenis mijas ar balsīgo un otrādi (*aptīt* /-pt-/ , *apdzīt* /-bɜ-/; *aizbērt* /-zb-/ , *aiztaisīt* /-st-/). Līdzskanis /v/ līdzīgā apkārtņē literārajā valodā nemijas ar /f/, bet "vokalizējas" (*savs* [saus] vai [saus]), tātad minētās līdzskaņu fonēmas nav saistītas ar balsīguma korelāciju.

Atsaucoties uz D. Markus un J. Grigorjeva instrumentālo analīzi (Markus, Grigorjevs 2002), autori min vārdu "Afganistāna", kurā "otrā skaņa.. ir saglabājusi [f] raksturīgo troksņa spektru (kaut pilnībā neatbilst šai skaņai), bet uzrāda arī balsīgajam [v] raksturīgus formantus, it sevišķi zemākajās frekvencēs, savukārt [u] spektra aina šajā pozīcijā nav vērojama. D. Markus un J. Grigorjeva pētījumā mūs interesējošā skaņa pamatoti fonoloģiski interpretēta kā nebalsīga līdzskaņa balsīgais variants" (90. lpp.). Šis interesantais piemērs daudzējādā ziņā ir problemātisks²²: tā kā starp [f] (zīme ̣ saskaņā ar starptautisko fonētisko transkripciju apzīmē balsīgumu) un [g] nav morfēmu robežas, nevar būt arī apkaimes maiņas, tāpēc šis piemērs nerāda

fonēmu /f/ un /v/ attiecsmes, jo neilustrē to miju. Derīgāks būtu J. Grigorjeva piedāvātais piemērs *grāf Bērziņ!* [grāṿbērziņ] (Grigorjevs, Andronovs 2014: 152), bet skaņu pārmaiņas vārdu robežās latviešu valodā ir visai maz pētītas, lai pašlaik varētu droši apgalvot, ka šeit notiek fonēmu /f/ un /v/ mija²³. Pilnībā jāpiekrīt D. Markus un Dz. Bondas aicinājumam: "par fonēmām /j/ un /v/ un to variantiem latviešu valodā nepieciešami rūpīgi fonētiski pētījumi dažādās pozīcijās brīvā runā, lai varētu izšķirties par pārliecinošu fonoloģisku interpretāciju" (78. lpp.).

Raksturojot grāmatu kopumā, jāpiemin vēl lielais literatūras saraksts, kurā ietverti gan klasiskie latviešu valodniecības avoti, gan Latvijā mazāk pazīstami ārzemju valodnieku darbi²⁴, un terminu rādītājs, kas pilda arī īsas skaidrojošas vārdnīcas funkciju (tajā ļoti vēlama būtu visu termina pieminējumu, nevis tikai pirmā, lappušu norāde)²⁵.

D. Markus un Dz. Bondas "levads fonoloģijā" sniedz plašu fonoloģijas pētījumu daudzveidības ainu. Varbūt, šis darbs ietver sevī pat vairāk, nekā bija domājušas pašas autore: tas vērs uzmanību gan uz vispārīgiem fonoloģijas teorijas jautājumiem, gan uz konkrētām latviešu valodas apraksta problēmām — vajag tikai mācēt to ieraudzīt. Levadā autore nosacīti nosauc savu grāmatu par "palīgu fonoloģijas labirintā" (9. lpp.). Tagad būtu gaidāmi turpmākie pētījumi, kas pierādītu, ka fonoloģija nav vis labirints, bet gan daiļa, metodiska, līdzsvarota, precīza valodnieciskā disciplīna, kuras spēks ir nevis dažādu teoriju krājumā, bet konsekventi funkcionālā valodas sistēmas faktu analīzē. Viens no secinājumiem būtu, ka arī Latvijas, ne tikai ārzemju valodniecībā ir radītas uzmanības cienīgas pieejas un traktējumi. Cienījamām autorēm, viņu grāmatas lasītājiem, skolēniem var novēlēt veiksmi daudzu saistošu teorijas un valodas materiāla mīklu risinājumos.

Aleksejs Andronovs

(Sanktpēterburgas Valsts universitāte)

Avoti

- Ābele 1921. Ābele A. Par zilbiskām skaņām latviešu divskaņos. Filologu biedrības raksti, I. Rīga, 1921. 39.–44. lpp.
- Ābele 1963. Prof. Anna Ābele. Ceļi, XI. Lunda, 1963. 59.–63. lpp.
- Andronovs 1998. Andronov A. A Short Grammar of Latvian by Therje Mathiassen (Slavica Publishers, 1997, 236 p.). Res Balticae, 4. Pisa, 1998. P. 139–158.
- Andronov 2000. Andronov A. Some Remarks on the System of Lithuanian and Latvian Conjugation. *Linguistica Baltica*. Vol. 8. Kraków, 2000. P. 33–47.
- Auziņa 2002. Auziņa I. Zilbju robeža funkcionālā aspektā. Valoda un literatūra kultūras aprītē (LU Zinātniskie raksti. 650. sēj.). Rīga: LU, 2002. 35.–51. lpp.
- Endzelīns 1951. Endzelīns J. Latviešu valodas gramatika. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
- Girdenis 2003. Girdenis A. Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- Girdenis 2014. Girdenis A. Theoretical foundations of Lithuanian phonology. Vilnius: Eugrimas, 2014.
- Grigorjevs 2013. Grigorjevs J. Diftongiskie savienojumi. Valoda: nozīme un forma 3. Teorija un metodoloģija latviešu valodniecībā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013. 38.–44. lpp.
- Grigorjevs, Andronovs 2014. Grigorjevs J., Andronovs A. Apspriežas instrumentālais fonētiķis un papīra fonologs (sarakste par diftongiskajiem savienojumiem un citiem valodas apraksta jautājumiem). Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi, Nr. 9. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014. 139.–154. lpp.
- HIPA 1999. Handbook of the International Phonetic Association: a guide to the use of the International Phonetic Alphabet. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press, 1999.
- Laua 1997. Laua A. Latviešu literārās valodas fonētika. Rīga: Zvaigzne ABC, [1997].
- LVG 2013. Latviešu valodas gramatika. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.
- LVPPV 1995. Ceplītis L., Miķelsone A., Porīte T., Raģe S. Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca. Rīga: Avots, 1995.
- Markus 2006. Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķe, profesore Dace Markus: bibliogrāfija. Latvijas Akadēmiskā bibliotēka; [sast. Barone I., Ivbule D., Klebā J.]. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2006.
- Mllvg-I 1959. Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. 1. sēj. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
- Saussure 1916. Saussure F. de. Course de linguistique générale. Lausanne, Paris: Librairie Payot & Cie, 1916.
- Trubetzkoy 1939. Trubetzkoy N. S. Grundzüge der Phonologie. (Travaux du Cercle Linguistique de Prague, 7.) Prague, 1939.
- Абеле 1924. Абеле А. К вопросу о слоге. *Slavia*, 3⁽¹⁾. Praha, 1924. С. 1–34.
- Гирдянис 2014. Гирдянис А. Теоретические основы литовской фонологии. Вильнюс: Eugrimas, 2014.
- Даугавет 2009. Даугавет А. Д. Слоговая долгота в балтийских языках в сопоставлении с эстонским и ливским. Дисс. канд. филол. наук. Санкт-Петербург: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2009.
- Зиндер 1951. Зиндер Л. Р. Л. В. Щерба и фонология. Памяти академика Льва Владимировича Щербы. Ленинград: Издательство ЛГУ, 1951. С. 63–72. (Citēts pēc: Зиндер Л. Р. Общая фонетика и избранные статьи. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ; Москва: Издательский центр «Академия», 2007. С. 357–368.)
- Зиндер 1967. Зиндер Л. Р. Основные фонологические школы. Вопросы общего языкознания: Материалы республиканского семинара преподавателей общего языкознания. (Учёные записки Ленинградского государственного педагогического института имени А. И. Герцена; Т. 354.) Ленинград, 1967. С. 80–86. (Citēts pēc:

Зиндер Л. Р. Общая фонетика и избранные статьи. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ; Москва: Издательский центр «Академия», 2007. С. 369–374.)

Касевич 1983. Касевич В. Б. Теоретические основы общего и восточного языкознания. Москва: Наука, 1983.

Попов 2014. Попов М. Б. Фонетика современного русского языка. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2014.

Соссюр 1977. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. Москва: Прогресс, 1977. С. 31–273

Трубецкой 1960. Трубецкой Н. С. Основы фонологии. Москва: Издательство иностранной литературы, 1960.

Щерба 1912. Щерба Л. В. Русские гласные в качественном и количественном отношении. (Записки Историко-филологического факультета Санкт-Петербургского университета; Ч. 107.) Санкт-Петербург: тип. Ю. Н. Эрлих (влад. А.Э. Коллинс), 1912. (Citēts pēc: Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность, Ленинград: Наука, 1974. С. 110–125.)

Piezīmes

- ¹ Šis apgalvojums gan ir pretrunā ar attiecīgo vietu grāmatas angļiskajā kopsavilkumā, kur teikts: “in this book we concentrate ... on articulatory and acoustic description of Latvian phonemes” (197. lpp.) — tā jau tieši būtu nevis fonoloģija, bet artikulārā vai akustiskā fonētika...
- ² Šajā rakstā vārds “funkcionālais” tiks lietots bieži, jo, apkarojot esošo praksi, katru reizi ir nepieciešams uzsvērt, ka valodniecībā galvenais ir valodas elements, tātad arī fonēmu funkcijas, nevis to realizāciju fiziskās īpašības.
- ³ Zīmīgi, ka, strādādamas pie šīs grāmatas, autore “kopīgi pētīja citu valodu analīzē uzkrāto fonologu pieredzi” (7. lpp.), nevis citu fonoloģijas virzienu pieredzi.

- ⁴ Grāmatas autore bez skaidra iemesla atsaucas te uz pirmo A. Girdeņa “Fonoloģijas” izdevumu (1981) — no grāmatas sākuma līdz 78. lpp. un vēl 138. lpp., te uz otro (1995) — sākot ar 104. lpp., un vienu reizi arī uz trešo, pēdējo (2003) — 125. lpp., lai arī visur labāk būtu norādīt pēdējo, pilnāko izdevumu.
- ⁵ Par to sk. [Зиндер 1951; 1967]. Diemžēl kritika parasti paliek bez atbildes.
- ⁶ Par tiem, bez minētās A. Girdeņa grāmatas, var ieteikt konsekventi funkcionālās Sanktpēterburgas fonoloģijas skolas pārstāvju darbus, īpaši [Касевич 1983; Попов 2014].
- ⁷ “Pārskatāmība” reizēm izrādās arī visai relatīva — ne velti lielā 2. fonēmu bināro pazīmju tabulā (62. lpp.) autorēm ir nojukuši plusi un mīnusi: kā [+ garš] ir apzīmētas fonēmas /e/, /a/, /u/ un kā [– garš] — fonēmas /i:/, /æ:/, /ɔ:/, pazīme [+/- zilbisks] piedēvēta fonēmai /u:/, nevis /u/. Savukārt pozicionālā līdzskaņu pagarinājuma formulā 84. lpp. (23. att.) nav pamanīts, ka trūkst pazīmes [– balsīgs] (jo, kā zināms, tikai nebalsīgie troksneņi tiek pagarināti starp īsajiem patskaņiem).
- ⁸ To uzskaitījumu 15. lpp. labāk būtu organizēt hronoloģiski, jo secība “..Daugaviete, Ābele, Auziņa, Bīlenšteins..” tomēr mulsina. Arī 68. lpp. secība nav optimāla: ..Ābele, Laua, Vecozola, Bīlenšteins..
- ⁹ Te aizrādāma sīka faktu kļūda: Anna Ābele, kas ir pirmā latviešu fonoloģe, sākusī iekārtot Latvijas Universitātes Eksperimentālās fonētikas kabinetu tikai 1926. gadā [Ābele 1963: 60], viņas rakstu par zilbiskajām skaņām latviešu divskaņos [Ābele 1921] un par zilbi [Ābele 1924] pamatā ir eksperimentālie pētījumi, ko viņa veica nevis Latvijas, bet gan Sanktpēterburgas universitātē profesora Ļeva Ščerbas vadībā (kā tas ir viņas pašas norādīts rakstā par zilbi apakšvirsrakstā un parindē pie tā).
- ¹⁰ Rediģēšanas kļūdas dēļ transkripcijas definējums no “Valodniecības pamatterminu

- skaidrojošās vārdnīcas” (“Rakstības sistēma, kurā, izmantojot īpašus apzīmējumus, iespējami precīzi atspoguļo izrunu”) ir sniegts kā IPA apkopojošs raksturojums, lai arī tā ir tikai viena no transkripcijas sistēmām (18. lpp.).
- ¹¹ Starptautiskais fonētiskais alfabēts ir sniegts recenzējamās grāmatas pielikumos (192.–196. lpp.), bet nez kāpēc katra simbolu tabulas apakšdaļa ņemta no cita avota, nevis no oficiālās Starptautiskās fonētiskās asociācijas mājaslapas (<https://www.internationalphoneticassociation.org/content/ipa-chart>). Žēl, ka fonētikas termini tabulās ir atstāti angļiski, nav tulkoti latviešu valodā.
- ¹² Valodas elementa statuss ir piesaistīts sistēmai, tāpēc nav korekti izvīzīt jautājumu, vai latviešu literārās valodas [baŋkã] un augšzemnieku dialekta [bankã] veido minimālo pāri (27. lpp.) — tie ir dažādu sistēmu elementi.
- ¹³ Sekoju šeit A. Girdeņa interpretācijai: *ai* = /a/ + /j/ (nevis /a/ + /i/), *ai* = /a/ + /l/ utt., lai arī tās adekvātums latviešu valodas situācijai vēl būtu sīkāk pamatojams. Īpaši svarīgi, ka tā “izskauž zilbes, kuru centru būtu veidojuši divu patskaņu savienojumi, un aizpilda zināmas līdzskaņu savienojumu struktūras spraugas: tagad /j v/ funkcionē kā /l m n r/ klases locekļi ne tikai zilbes sākumā, bet arī beigās” (Girdenis 2003: 100; par latviešu un lietuviešu valodu atšķirībām šajā ziņā sk. Dayraevs 2009: 117–126; par /j/ kvalifikāciju par skaneni sk. tālāk šajā rakstā).
- ¹⁴ Saskaņā ar Ābeles teoriju, divskanis pēc definīcijas sastāv no divām fonēmām, tāpēc angļu valodas “divskaņi” ir tikai fonētisks jēdziens, fonoloģiski tie ir monofonēmas, tātad skatāmi monoftongu apakšsistēmā.
- ¹⁵ Diftongiskos savienojumus uz morfēmu robežas var atrast, laikam, tikai pieņemot alternatīvo verba formu segmentāciju: *aug-a-m* (*aug-* — sakne, *-a-* tagadnes celma piedēklis — “tematiskais patskanis”, *-m* — galotne) (sk. Andronov 2000: 38–40).
- ¹⁶ Arī latviešu rakstības vēsturē (lai cik grūta un nekonsekventa ir bijusi svešas rakstības paņēmieni pielāgošana latviešu valodai) atspoguļojas /ie/ un /uo/ “fonēmiskā savdabība” (sk. Bendiks 1972: 38; sal. Bergmane, Blinkena 1986: 57–63).
- ¹⁷ Īsti neatrodu pamatojumu autoru apgalvojumam, ka “ilgu laiku latviešu valodniecībā visi divskaņi tika uzskatīti par bifonēmām, tātad par divu fonēmu savienojumu” (68. lpp.), piem., no H. Bendika rakstā atrodama pārskata (Bendiks 1972: 27–28) izriet tieši pretējais, ka kopš A. Ābeles līdz A. Lauai vismaz diftongi ar šauru otro komponentu ir uzskatīti par divu fonēmu savienojumiem (par ie monofonēmiskumu sk. jau Шепѳа 1912: 121)).
- ¹⁸ Autores norāda, ka “daļā valodu (piem., krievu) alofona piederība divām fonēmām netiek atzīta” (30. lpp.). Vispirms, šeit būtu jārunā nevis par krievu valodu, bet par valodniecību, valodniecisko tradīciju, skolu vai tml. Otrkārt, krievu valodniecībā pastāv divas galvenās fonoloģijas skolas — Pēterburgas jeb Ščerbas un Maskavas — otrajā viena alofona piederība divām (un vairākām) fonēmām ir iespējama, bet pamatojums tam vienalga ir funkcionāls (nevis fonētisks) un balstās īpašā fonēmas izpratnē: morfēmas fonēmisko sastāvu Maskavas skolas pārstāvji nosaka pēc tā saucamās stiprās pozīcijas, tāpēc, lai arī vārdi *CTOR* ‘siena kaudze’ un *CTOK* ‘noteka’ krievu valodā skan vienādi [stok], to fonemātiskā transkripcija pēc Maskavas skolas būtu dažāda: /stog/ un /stok/ (vadoties pēc stiprās pozīcijas — patskaņa priekšā: vsk. ģen. *CTopa* [stoga] un *CTOKa* [stoka]).
- ¹⁹ Iespējamajiem izņēmumiem savienojumā *-vj-* (*vastlāvji*, ko parindē min autores, arī *grāvji*, *plēvju*, *zivju* u. c.) nav būtiskas nozīmes.

- ²⁰ Sal. 31. lpp. sniegtu /e/, /e:/ un /æ/, /æ:/ distribūcijas tabulu, kas arī rāda fonēmu opozīcijas trūkumu. Šeit situācija apzināti ir ļoti vienkāršota, bet patiesībā sanāk maldinoša, jo /e/ un /e:/ ir plaši sastopami arī ne pirms šaurinātājām skaņām (*mēs, nesām, medūza* utt.), bet /æ/ un /æ:/ gadās arī pirms šaurinātājām skaņām: pirms šaurinātājiem galotņu patskaņiem tās nav nekāds retums (*t[æ:]vi, t[æ:]viem*), bet izņēmuma kārtā fiksētas arī pirms šaurinātājiem līdzskaņiem (*sm[æ:] k[æ:]tājs* — sk. Endzelīns 1951: 98; LVPPV 1995: 746).
- ²¹ Līdzīgi spriedumi, kas balstās uz tīri fonētiskiem pamatiem būvētā distribūcijā (neievērojot prasību, ka sastatāmi tikai tādi segmenti, kas mijas vienas morfēmas alomorfos), arī citus valodniekus noved pie grūti interpretējamiem apgalvojumiem, ka, “piem., amerikāņu angļu valodā [ʃ] ir fonēmas /t/ alofons vārdā *butter* [bʌʃæ], bet fonēmas /r/ alofons [ʃ] vārdā *three* [θʃi:] un fonēmas /d/ alofons vārdā *Adam* [æʃəɪm]” (31. lpp.). Pēc kā šajā gadījumā var vadīties, postulējot šeit dažādas fonēmas? (Ne jau pēc rakstības?)
- ²² Diez vai vispār viens aizgūtais vārds ar latviešu valodai neierastu skaņu savienojumu būtu pietiekams, lai darītu fonoloģiski nozīmīgus secinājumus. Turklāt grūti droši pateikt, kādā ceļā šis aizgūvums ir nokļuvis latviešu valodā — rakstu formā vai mutvārdu veidā, caur kuru starpniekvalodu. Vai nerodas te pseidojautājums par *b u r t a f* izrunu balsīgā līdzskaņa priekšā? Vai nebūtu citādāki autoru spriedumi, ja šo vārdu rakstītu *Avganistāna*? Varbūt tad tiktu runāts par fonēmas *v* nepietiekamu vokalizāciju?
- ²³ Pati nebalsīgas fonēmas balsīgā alofona rašanās būtībā nav nekas neierasts: to var gaidīt uzvārda *Gohbergs* vai vārdu savienojumā *oligarh Bērziņ!* Tāpat arī fonētiski balsīgie sonanti var (daļēji) zaudēt balsīgumu pozīcijā starp nebalsīgiem troksneņiem: tā, vārds *asns* var tikt izrunāts ar nebalsīgu [ŋ] (aplītis zem burta starptautiskajā transkripcijā ir nebalsīguma zīme), bet fonēma *te* ir tā pati /n/, mija notiek tikai alofonu līmenī.
- ²⁴ Tomēr bibliogrāfija nav līdz galam sakārtota. Nav atbalstāma prakse sniegt kāda raksta pirmpublicējumu un pārpublicējumus atsevišķās pozīcijās: Kazlauskas 1966 un Kazlauskas 2000 attiecas uz diviem viena un tā paša viņa raksta “Lietuvu literatūrinēs kalbos fonēmu diferenciju poŷymiu sistema” izdevumiem; M. Halles raksts “Phonology in Generative Grammar”, sākotnēji publicēts žurnālā “Word” 18. sēj. (1962), aizņem vēl divas pozīcijas: Halle 1964 (krājums “The Structure of Language”) un Halle 1972 (krājums “Phonological Theory: Evolution and Current Practice”); iekļauti četri klasiskās A. Lauas fonētikas rokasgrāmatas izdevumi (1967 (šo nebiju spējīgs atrast ne bibliotēku katalogos, ne bibliogrāfiskajos rādītājos), 1969, 1980 un 1997), bet tekstā atsauces ir tikai uz 1969. g. grāmatu. Ievietoti laikam arī tādi avoti, uz kuriem grāmatas tekstā atsauču nav (Lass 1984; Касевич 1986). Savukārt tekstā atrodamas arī neatšifrētas atsauces (Ābele 1927: 54 (109. lpp.) — droši vien ir domāts A. Ābeles raksts “Īso patskaņu pagarinājumi nebalsīgo līdzskaņu priekšā” (FBR VII: 110–111), bet lappuses norāde acīmredzot ir kļūdaina). Ir atkāpes no latviešu valodā ierastās alfabēta secības (sk. Ābele, Brēde), viena autora darbi ne vienmēr sniegti hronoloģiskā secībā.
- ²⁵ Rādītājs atkārtots divas reizes: ar ieejas latviešu valodu (162.–175. lpp) un ar ieejas angļu valodu (176.–188. lpp.) — ar tiem pašiem terminu skaidrojumiem latviski. Taupīgāk būtu sniegt tikai angļu terminu indeksu ar norādi uz latviešu atbilstmi.

2015. GADS
69. SĒJUMS

3./4. NUMURS

Latvijas Zinātņu Akadēmijas
Vēstis

A DAĻA

SOCIĀLĀS UN HUMANITĀRĀS ZINĀTNES

SECTION A

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ISSN 1407-0081

